

usûl

İslam Araştırmaları

Islamic Researches | بحوث إسلامية

Sayı: 21, Ocak-Haziran 2014

Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi

*Abdullah AYGÜN**

Öz: Esbâb-ı nüzûl, sadece rivayetler yoluyla bilinmektedir ve kaynaklarda çok sayıda esbâb-ı nüzûl rivayeti bulunmaktadır. Bazı ayet veya surelerin nerede nazil olduğuna ilişkin rivayetler arasında ihtilaflar görülmektedir. Rivayetlerden biri, bir ayet veya surenin Mekke’de, diğeri Medine’de indiğine işaret edebilmektedir. Bazı alimlere göre, şayet o rivayetler uzlaştırılmıyor veya aralarında tercihte bulunulmıyorsa, ilgili ayet veya sure mükerrer nazil olmuş demektir. Bu makalede, mükerrer nüzûl adı verilen bu görüşün tarihi süreçte nasıl şekillendiği ve ilmî gerçekliği irdelenmekte, mükerrer nüzûl örnekleri değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Esbâb-ı nüzûl, mekkî-medenî, mükerrer nüzûl, rivayet.

The Opinion of Repeated Revelation According to The History of Tafsir

Abstract: Asbab al-nuzul (occasions for revelation) is known only through riwayat and there are pretty much riwayat in resources. There are controversy between reason for revelation riwayat of some verses and suras. One of these riwayat indicates that this verse or sura is meccan and other indicates medinan. According to Qur’anic sciences (‘ulum al-Qur’an) scholars, if the choice is not possible between riwayat in that case is decided (accepted) that this verse or sura is repeated revelation. In this article explores (are examined) how is shaped the opinion of repeated revelation in historical process and it’s scientific reality. Examples of repeated revelation are also.

Keywords: Asbab al-nuzul (occasions for revelation), meccan-medinan, repeated revelation, riwayat.

İktibas / Citation: Abdullah Aygün, “Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi”, Usûl, 21 (2014/1), 39 - 66.

Giriş

Esbâb-ı nüzûl ve mekkî-medenî, Kur’an ilimlerinin temel konularındandır. Bazı ayetlerin doğru anlaşılmasında, nüzûl sebeplerini ve kıssalarını bilmenin

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir ABD Öğretim Üyesi.

önemli bir rolü vardır. Bu sebepler ve kıssalar, sadece nüzûle şahit olanlardan sema ve rivayet yoluyla bilinir.¹ Fakat ayetlerin veya surelerin nüzûlüne dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerdeki karmaşıklık sebebiyle esbâb-ı nüzûl ve mekkî-medenî, tefsir ilminin en problemlili konularındandır.² Bundan dolayı da ulûmu'l-Kur'an kaynaklarında, esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair bazı kriterler belirlenmiş ve çeşitli uyarılar yapılmıştır. İşte bu çalışmanın konusu olan mükerrer nüzûl görüşü, kaynaklarda esbâb-ı nüzûl kapsamında yer verilen fakat daha çok mekkî-medenî konusu ile ilgili önemli problemlerden sadece biridir. Bir ayet veya sure ile ilgili, zaman veya mekan ihtilafı sebebiyle cem edilemeyecek farklı nüzûl rivayetleri var ise o ayet veya surenin tekrar nazil olduğuna hükmedilmiştir ki, buna taaddüdü'n-nüzûl veya tekerrürü'n-nüzûl denilmiştir. Örneğin, Suyûtî, Zürkânî ve Subhi Salih'e göre Nahl suresi sonunda yer alan, “Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir...”³ ayetleri, mükerrer nazil olmuştur.⁴ Çünkü Tirmîzi'nin yer verdiği rivayete göre, Uhud savaşında ensardan 64, muhacirden de 6 kişi şehit olmuş, şehitlerden Hz. Hamza'ya (veya diğerlerine de) müsle yapılmıştı. Bu manzarayı gören ensar da fırsat bulduklarında müşriklere daha fazlasını yapacaklarını söylemişti. İşte Mekke'nin fethi günü, sahabeden bazılarının intikam duygusuyla Kureyşi yok etmekten söz etmesi üzerine yukarıdaki ayetler inzal edilmiştir.⁵ Fakat Hâkim ve Taberânî'nin farklı bir rivayetine göre Hz. Peygamber Uhud savaşında amcası Hamza'nın müsle yapılmış halini görünce, çok üzül-

¹ Ebû'l-Hasan Ali el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Halebi, Kahire, 1968, s. 4.

² Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.1176), “صعوبة موضوع أسباب النزول” başlığı altında, rivayetlerin konuyu nasıl da zorlaştırdığını anlatmaktadır. Bkz. *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Daru's-Sahve, Kahire, 1986, s. 95.

³ Nahl, 16/126-128. (... وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوْا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ)

⁴ Celeddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Daru İbn Kesîr, Dımeşk, 2006, I, 98, 104; Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhîlül-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1372, I, 120; Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dersaadet, İstanbul, ts., s. 144.

⁵ Tirmîzi, Tefsîr, 17 (Nahl). Ayrıca İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 239 (487).

müş ve ona karşılık müşriklerden yetmiş kişiye aynısını yapacağına dair yemin etmiştir. Yukarıdaki ayetler de bunun üzerine nazil olmuştur.⁶ Bu rivayetlerden çıkan sonuca göre aynı ayetler hem Uhud savaşı hem de Mekke'nin fethi sırasında inzal edilmiştir. İki olay arasında zaman ve mekan yönünden ciddi bir fark vardır. O halde bu ayetler, önce Uhud'da sonra Mekke'nin fethi esnasında iki defa nazil olmuştur.

Daha önce sözkonusu mükerrer nüzûl görüşünü tefsir usulü açısından kritik eden ve aynı yönteme sahip olan iki çalışma yapılmıştır.⁷ Bu makalede ise öncekilerden farklı bir yaklaşımla, mükerrer nüzûl görüşünün ne zaman, nasıl ve neden ortaya çıktığı tefsir tarihi süreci açısından irdelenmiş ve yine bu süreç üzerinden tenkidi yapılmıştır. Bunun için sahabeden itibaren alimlerin bu konudaki yaklaşımları tarih sırasına göre ortaya çıkarılarak, yukarıdaki sorulara cevap aranmıştır. Neseî (ö.710), Zerkeşî (ö.794), Suyûtî (ö.911), Âlûsî (ö.1270) gibi alimlerin mükerrer nüzûlü savunmalarının arka planı anlaşılma-ya çalışılmıştır. Önceki çalışmalarda usul açısından eksik bırakılmış bazı hususlarda da katkı sağlanmıştır. Bu görüşün, esbâb-ı nüzûl ve mekkî-medenî konularında asıl kaynak olan sahabeye dayanmadığı gibi hicri 5. asırdan sonra kaynaklarda yer almaya başladığı, yani sonradan ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılmıştır. Yeni ve farklı değerlendirmeler bir araya getirilerek konuya dair bilgi ve tartışmalara derinlik kazandırılmıştır. Ayrıca çeşitli kaynaklardan yapılan tespitler ile hakkında mükerrerlik iddiası bulunan ayet ve sure örneklerinin çok daha fazla olduğu belirtilmiştir. Bu örneklerin ayrı ayrı incelenmesi bir makalenin boyutlarını aşacağından, sadece Fâtiha Suresinin mükerrer nazil olduğu görüşü yine tefsir tarihi açısından değerlendirilmiştir.

⁶ Hâkim, *Müstedrek*, III, 197 (4894); Taberânî, *Evsat*, III, 143 (2937).

⁷ Muhsin Demirci, "Nas-Olgü İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl", *MÜİF Dergisi*, sayı 20, yıl 2001, s. 5-21; Mehmet Okuyan, "Kur'an'ın Nüzûlünde Taaddüt/Tekerrür Problemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, sayı 1, yıl 2001, s. 91-101. Muhsin Demirci'nin adı geçen makalesini, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, (İFAV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 159-179) adlı kitabında bulmak mümkündür.

I. Tarihi Süreçte Mükerrer Nüzûl Görüşü

Bazı ayet veya surelere dair birden fazla nüzûl rivayeti bulunur. Bu rivayetler arasında, olayın geçtiği yer veya zaman uyumsuzluğu gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanan ihtilaflar vardır. Alimler, rivayetler arasındaki bu ihtilafları çözmek için, sırasıyla kabul-red, cem ve tercih adını verebileceğimiz üç yöntemi uygulamıştır.⁸ Kabul-red yönteminde sahih olan rivayetler kabul edilir, zayıf olanlar ise reddedilir. Şayet rivayetler konu, zaman veya mekan bakımından benzer/yakın ise birleştirilir yani cem edilirler. Rivayetler sahih ve araları da zaman veya mekan ihtilafı sebebiyle cem edilemiyorsa, önemli bir bilgiye/ayrıntıya sahip olan rivayet diğerine tercih edilir. Örneğin, Nûr, 24/6-9 ayetlerinin nüzûl sebebi olarak birkaç rivayet nakledilir ki, her rivayette farklı öznelerden bahsedilmiştir. Fakat cem edilmelerine engel bulunmadığı için rivayetlerin tamamı ayetin nüzûl sebebi olarak kabul edilmiştir.⁹ Bazı rivayetler ise zayıf veya uydurma bulunarak reddedilmiştir.¹⁰ Fakat genellikle rivayetlerden biri, daha sahih veya olaya şahitliğinin daha açık olması gibi gerekçelerle tercih edilmiştir.¹¹ Yapılan tercihe göre o ayet veya surenin, mekkî ya da medenî olduğuna karar verilmiştir. Ancak bu yöntemlerin hangi ölçülere göre uygulanacağına ilişkin görüş birliği yoktur. Örneğin, Zerküşî, ruh ayeti olarak meşhur, İsrâ, 17/85 ayetinin, rivayet ihtilafı sebebiyle mükerrer nüzûlünü savunurken, Suyûtî ve Zürkânî (ö.1948), aynı rivayetlerden birini tercih eder-

⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 94-96; Zürkânî, *Menâhil*, I, 116-119; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 142-145. Bu yöntemlerin ayrı ayrı değerlendirildiği müstakil çalışma için bkz. Halil Aldemir, "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlihi", *EKEV Akademi Dergisi*, sayı 48, yıl 2011, s. 142-156.

⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97; Zürkânî, *Menâhil*, I, 118-119; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 142-143; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 212-213.

¹⁰ Mesela Duhâ Suresinin ilk ayetleri için nakledilen rivayetlerin bir kısmı (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 94-95; Zürkânî, *Menâhil*, I, 116-117) Kiblenin değişmesiyle ilgili ayete (Bakara, 2/144) dair 5 rivayetten 4'ü reddedilir. (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 95-96)

¹¹ Tercih unsurları şunlardır: Daha sahih kaynağın tercihi, olaya şahit olan ravinin rivayetinin tercihi, senedi veya ravileri zayıf rivayetin terki, sebep ifade etmeyen rivayetin dikkate alınmaması, tefsir sadedinde olan rivayetlerin nüzûl sebebi sayılmaması. (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 96; Zürkânî, *Mebâhis*, I, 116-117)

ler.¹² Bu ayet, Buhârî ve Müslim'in Abdullah b. Mesud'dan rivayetine göre Medine'de;¹³ Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in İbn Abbas'tan rivayetine göre ise Mekke'de¹⁴ nazil olmuştur. Zerkeşî, rivayetler arasındaki çelişki dolayısıyla ayetin mükerrer inzaline karar vermiştir. Suyûtî ve Zürkânî'ye göre burada tercih yöntemi işletilmelidir. Buhârî hadisi daha sahih olduğu için Tirmizî hadisine tercih edilir. Ayrıca Buhârî hadisinde, ravi İbn Mesud olayın içinde- dir, şahididir.

Ancak bazı ihtilaflı/çelişkili rivayetlerin zaman, mekan ve sebep müşkili¹⁵ dolayısıyla cem edilemediği, aralarında tercih de yapılamadığı durumlarda, aynı ayetin ikinci defa vahyedildiği sonucuna varılmış ve buna “nüzûlün taaddüdü” yani “mükerrer nüzûl” denilmiştir.¹⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bir ayet veya surenin nüzûlünün tekerrür edebileceğine dair hicri 5. asra kadar kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda bu görüşe ilk defa hicri 400'lü yıllarda yer verilmeye başlanmıştır. Sa'lebî (ö.427), Ebû'l-Hüseyn b. Fazl veya Ebû'l-Hasan b. Fazl'dan, Fâtîha Suresinin Mekke ve Medine'de iki defa nazil olduğunu nakletmiştir.¹⁷ Daha önceki dönem kaynaklarından olan Zuhri (ö.124),¹⁸ Mukâtil b. Süleyman (ö.150),¹⁹ Yahya b. Sellam (ö.200),²⁰ Ebu

¹² Bedrüddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Daru'l-Marife, Beyrut, 1972, I, 30; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 96; Zürkânî, *Menâhil*, I, 117-118.

¹³ Buhârî, İlm, 47, Tevhid, 28, 29, İ'tisâm, 3, Tefsir, 211 (Sûretü Beni İsrâîl); Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 29.

¹⁴ Tirmizî, Tefsir, 18 (Sûretü Beni İsrâîl); Ahmed b. Hanbel, VI, 215 (3688)

¹⁵ Bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, s. 164-174.

¹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 29-31; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97-98, 104-105; Zürkânî, *Menâhil*, I, 120-121; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 142 vd. Ayet veya surenin mükerrer nüzûlüne dair Zerkeşî ve Suyûtî başta olmak üzere kaynaklarda, “نزل مكررا”, “ينزل الشيء مرتين”, “تعدد النزول وتكرر”, “تكرر نزوله”, “نزلت مرة بعد مرة”, “نزلت مرتين”, “تكرر نزول الآية”, “نزلت مرة بالمدنية مرة بمكة”, “يعينها” gibi ifadeler kullanılmaktadır.

¹⁷ Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (thk. Ebû Muhammed b. Âşûr), Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 2002, I, 90, V, 350.

¹⁸ İbn Şihâb ez-Zuhri, mekkî-medenî sureleri tek tek saymakta fakat mükerrer nüzulden bahsetmemektedir. (*en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (thk. Hatim Salih), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1988, s. 41)

Ubeyd Kasım b. Sellam (ö.224),²¹ Hâris el-Muhâsibî (ö.243),²² İbn Kuteybe (ö.276),²³ Huvvârî (ö.280),²⁴ Taberî (ö.310),²⁵ İbn Ebî Hâtim (ö.327),²⁶ Mâturîdî (ö.333)²⁷ gibi alimler tefsir ile ilgili eserlerinde mükerrer nüzûlden bahsetmemiştir. Sa'lebi'den sonra Fâtiha'nın mükerrer nüzûlü görüşü tefsirlerde yer almaya başlamıştır. Beğavî (ö.516), Zemahşerî (ö.538), Râzî (ö.606), Beydâvî (ö.685), İbn Kesîr (ö.774), Âlûsî (ö.1270) gibi müfessirler, Fâtiha'nın iki defa nazil olmasından, görüşlerden sadece biri olarak bahsetmiştir.²⁸ Fakat mükerrer nüzûl görüşü, önceleri sadece Fâtiha Suresi ile sınırlı iken, hicrî 700'lü

¹⁹ Mukâtil b. Süleyman, tefsirinde mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir.

²⁰ Yahya b. Sellam, mükerrer nüzûle en fazla örnek gösterilen, İsrâ, 17/85 ve Nahl, 16/126-128 ayetlerinin tefsirinde farklı nüzûl sebeplerine yer vermekte fakat mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir. (Ebu Zekerîyya Yahya b. Sellam, *Tefsîru Yahya b. Sellam*, (thk. Hind Şelebî), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 99, 159-160)

²¹ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, mekkî-medenî sure ve ayetlere ilişkin bilgiler vermekte, fakat mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir. (*Fedâilü'l-Kur'an*, (thk. Mervan, Muhsin, Vefa), Daru İbn Kesir, Beyrut, ts., s. 363-370)

²² Hâris el-Muhâsibî, *Fehmu'l-Kur'an ve Meânîhi* adlı eserinde mekkî-medenî sureler konusuna yer vermekte fakat mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir.

²³ İbn Kuteybe, *Te'vil-ü Müşkili'l-Kur'an* adlı eserinde mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir.

²⁴ Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitabillâhi'l-Azîz* adlı eserinde surelerin mekkî-medenîliğine ilişkin bilgilere yer vermekte fakat mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir.

²⁵ Taberî, tefsirinde çeşitli nüzûl rivayetlerine yer vermekte fakat mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir.

²⁶ İbn Ebî Hâtim, tefsirinde mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir.

²⁷ İmam Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*'da farklı nüzûl rivayetlerine değinmekte fakat mükerrer nüzûlden bahsetmemektedir.

²⁸ Ebû Muhammed Hüseyin el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, Daru't-Tayyibe, Riyad, 1997, I, 49; Ebû'l-Kasım Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*, (thk. Abdurrazak el-Mehdî), Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts., I, 45; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtih'ul-Ğayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts., I, 27, XIX, 162; Kâdî Nasruddin el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, (thk. Muhammed Subhî-Muhammed Ahmed), Daru'r-Reşid, Beyrut, 2000, I, 7; Ebû'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Daru't-Tayyibe, Riyad, 1999, I, 101; Şihâbüddîn el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts., I, 38.

yıllarda diğer bazı ayet ve surelere de uygulanmaya başlanmış ve yaygınlık kazanmıştır. İbn Kesîr, Fâtîha'ya ek olarak İsrâ, 17/85 ayetinin mükerrer nüzûlünden bahsetmiştir.²⁹ İbn Teymiye (ö.728)³⁰ meseleyi usûle dahil etmiştir. Zerkeşî (ö.794) tarafından da ulûmu'l-Kur'an konuları arasında yer verilmesi sayesinde yerleşmiştir. Bu arada, Zerkeşî'den önce İbnü'l-Hassâr (ö.620)³¹ ve Sehâvî (ö.643)³² tarafından da bu görüş savunulmuştur. Daha sonra Suyûtî (ö.911) bu konuya müstakil bir başlık altında genişçe yer vermiş³³ ve nüzûl rivayetlerinin tasnifine ve değerlendirilmesine dair kriterleri belirlemiştir.³⁴ Zürkânî (ö.1948) ve Subhi Salih (ö.1986) gibi ulûmu'l-Kur'an alimleri de bu kriterleri kabul etmiştir.³⁵ Hicrî 8. asırdan sonra da Fâtîha'ya ek olarak bazı ayet veya surelerle ilgili olarak mükerrer nüzûl görüşüne yer verilmiştir. Diğer taraftan, Reşid Rıza (ö.1935), Mennâu'l-Kattân (ö.1973), İzzet Derveze (ö.1984), Nasr Hamid Ebû Zeyd, Süleyman Ateş, Ahmet Nedim Serinsu, Muhsin Demirci, Mehmet Okuyan gibi³⁶ yakın dönem araştırmacıları, bu görüşü doğru bulmamış ve eleştirmiştir.

²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 114.

³⁰ Takiyyuddin İbn Teymiye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, (thk. Adnan Zarzûr), Darü'l-Kur'ani'l-Kerim, Kuveyt, 1972, I, 49.

³¹ Nakleden, Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40. Suyûtî, bu konuda İbnü'l-Hassâr'ın *en-Nasih ve'l-Mensuh* adlı eserini kaynak olarak kullanır ve O'nun mekkî-medenî sureleri sayan uzunca bir şiirini nakleder. (*el-İtkân*, I, 40)

³² Nakleden, Suyûtî, *el-İtkân*, I, 105.

³³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 104. Suyûtî'nin bu konuda en önemli kaynağı Zerkeşî'dir. Ayrıca İbnü'l-Hassâr'ı da kaynak gösterir.

³⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 94-96. Suyûtî'nin değerlendirme ölçüleri; tercih, cem ve mükerrer nüzûl şeklinde adlandırılabilir.

³⁵ Zürkânî, *Menâhil*, I, 116-119; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 142-149.

³⁶ Bkz. Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire, 1990, I, 29; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 2000, I, 91; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1383, I, 288; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, (trc. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001, s. 143-146; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, I, 61, XI, 126; Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul, 1994, s. 213 vd.; Demirci, Muhsin, "Nas-

Mevdûdî (ö.1979) ise bu konuda, diğerlerinden farklı yeni bir yorum geliştirmiştir.. Ona göre bir ayet veya surenin tekrar vahyedilmesi sözkonusu değildir. Hz. Peygambere, bir soruya veya hadise dolayısıyla daha önce nazil olmuş bir ayet veya sure ile cevap vermesi bildirilmiştir. Farklı nüzûl rivayetlerini böyle anlamak gerekir.³⁷ Mevdûdî, Felak ve Nâs Surelerinin mekkî-medenî olup olmadığı tartışmalarına dair şöyle der: “Daha önce nazil olmuş bir sure veya ayetin, bazen bir olay nedeniyle Hz. Peygambere tekrar okuması bildirilir ve muhataplara cevap olarak okunan bu ayet veya surenin o anda yeni nazil olduğu zannedilir. Bize göre muavvizeteyn için de aynı şey geçerlidir. Surelerin muhtevası açıkça Mekke döneminin başlangıcında nazil olduklarını göstermektedir.”³⁸ Bu durumda, bir ayet veya surenin tekrar inzali söz konusu değildir.

II. Mükerrer Nüzûl Görüşünün Dayanağı: Hikmet

Mükerrer nüzûl görüşü, rivayetler arasındaki ihtilafı gidermek üzere bazı alimler tarafından bir yöntem olarak ileri sürülmektedir. Rivayetler arasındaki ihtilaf, cem ve tercih yöntemleri ile çözülebiliyorsa mükerrer nüzûlden söz edilemez. Fakat problem bu yöntemlerle giderilemiyorsa, vahyin iki defa nazil olduğuna yani mükerrer nüzûlüne hükmedilmektedir.³⁹ Esasen mükerrer nüzûl görüşüyle, cem yöntemi uygulanarak rivayetler birleştirilmektedir.⁴⁰

Başta Zerkeşî ve Suyûtî olmak üzere, mükerrer nüzûlü savunan alimlerin, Kur'an, sünnet veya sahabeden herhangi bir delil ileri sürmedikleri, sadece bir

Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl”, s. 5-21; Okuyan, Mehmet, “Kur'an'ın Nüzûlünde Taaddüt/Tekerrür Problemi”, s. 91-101.

³⁷ Ebu'l-Ala el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, VII, 264, 303, 314.

³⁸ Mevdûdî, *Tefhîm*, VII, 314.

³⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 29 vd.; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97, 104; Zürkânî, *Menâhil*, I, 119 vd.; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 144. Zerkeşî'nin ifadesi şöyledir: “ولا إشكال لأنها نزلت مرة... ولهذا أشكل على بعضهم... بعد مرة” (*el-Burhân*, I, 30)

⁴⁰ Mesela bkz. “جمع بين هذه” (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 46), “جمع بعضهم بينهما بتكرار نزولها” (Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, I, 90), “الروايات بتعدد النزول” (Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 23)

takım yorumlarda bulundukları görülmektedir. Zerkeşî'ye göre Kur'an'dan bir şey, şanını yüceltme veya unutulma endişesiyle, tekrar hatırlatmak için iki defa nazil olabilir.⁴¹ Zürcânî'ye göre bunda yüce hikmetler ve insanların şiddetle ihtiyaç duyduğu faydalar vardır.⁴² Suyûtî ise İbnü'l-Hassâr'dan (ö.620), ayetlerin hatırlatma ve öğüt için; Sehâvî'den (ö.643), mükerrer ayet veya surelerin önce bir harf, sonra da diğer vecihler üzere nazil olabileceği görüşlerini nakletmektedir. Ardından, Kur'an'ın yedi harf üzere nüzûlü ile mükerrer nüzûl arasında ilişki kurmaktadır.⁴³

Suyûtî ve Zürcânî, bu konudaki tenkitlere de cevap vermeye çalışmaktadır. Suyûtî, *el-Kefîl bi Meânî't-Tenzîl* adlı eserde, var olan bir ayetin tekrar inzalinde bir fayda olmadığı, bu görüşe göre Mekke'de inen her ayetin Medine'de de inmesi gerektiği, zaten Cebrail'in her sene aynı ayetleri Hz. Peygambere okuduğu şeklindeki tenkitleri nakletmektedir. Reddettiği bu eleştirilere karşı, mükerrer nüzûlde faydalar olduğunu söylemekte⁴⁴ fakat tatminkâr gerekçeler ileri sürememektedir. Hemen aynı ifadeleri Taşköprüzâde (ö.968) de kullanmaktadır.⁴⁵ Zürcânî de bir ayetin inzalinin tekrar edilmesinin abes olacağı, Hz. Peygamberin ve sahabenin o ayeti hıfzettiği, dolayısıyla tekrar nüzûlüne gerek kalmadığı şeklinde eleştiriler olabileceğini belirtmektedir. Haklı ve yerinde olan bu sorulara, yüce hikmetler ile başlayan, faydalılık temeline dayalı cevaplar vermektedir. O'na göre mesela, Nahl Suresi son üç ayetinin mükerrer nüzûlündeki hikmet, onlardaki önemli manalara dikkat çekmektir.⁴⁶

⁴¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 29. Zerkeşî'nin bu ifadeleri, sonraki kaynaklarda sıkça kullanılmaktadır.

⁴² Zürcânî, *Menâhil*, I, 121.

⁴³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 104-105.

⁴⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 105. Mehmet Okuyan'ın dediği gibi mesela, neden Yâsîn Suresi, Ayetü'l-kürsî veya Bakara Suresi son ayetleri için mükerrerlik söz konusu değildir sorusu akla gelmektedir. (Okuyan, Mehmet, "Kur'an'ın Nüzûlünde Taaddüt/Tekerrür Problemi", s. 93)

⁴⁵ Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulûm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, II, 351.

⁴⁶ Zürcânî, *Menâhil*, I, 121.

Diğer taraftan Reşid Rıza, mükerrer nüzûl görüşünü önemsiz (ليس بشيء)⁴⁷ bulmakta; İzzet Derveze, açık bir hikmetini, belirli bir faydasını (لم نر حكمة) görmemektedir. Ulûmu'l-Kur'an alimlerinden Mennâu'l-Kattân ise konuyla ilgili Zerkeşi ve Suyûtî'den aynı bilgileri nakletmekte ve sonunda kendi değerlendirmesini yapmaktadır. Ona göre mükerrer nüzûlün hikmeti anlaşılır değildir. Rivayetler cem edilemiyorsa, tercih yöntemine başvurulmalıdır.⁴⁹

Tarihi süreçte, birkaç örnek hariç, müfessirlerin çoğunluğunun farklı rivayetlerden birini tercih ederek mekkî-medenî konusunda görüş belirttiği, mükerrer nüzûl görüşüne sıcak bakmadığı görülmektedir. Ayrıca, vahyin hem ezber hem de yazı yoluyla muhafaza altına alındığı bilinmektedir. Bu şekilde kayıt altına alınan bir ayet veya surenin tekrar inzalını ileri sürmek, çeşitli kuşku ve saldırılara kapı aralayacağından, Kur'an'ın korunmuşluğu ilkesine de uygun düşmemektedir.

III. Mükerrer Nüzûl Görüşünün Çıkış Sebepleri

Ulûmu'l-Kur'an müellifleri, ayet veya surelerin nüzûl sebebi olarak zikredilen rivayetlerin önemli bir kısmının aslında tefsir sadedinde olduğuna dikkat çekmektedir. Sahabe ve tâbiûn'un, "Bu ayet, bunun için indi, şu konuda nazil oldu" şeklindeki rivayetleri, bazen sebab-i nüzûlü gösterirken, bazen de ayetten çıkarılacak hüküm veya manayı ifade eden tefsir mahiyetindeki anlatımlardır.⁵⁰ Dolayısıyla bir esbâb-ı nüzûl rivayetinin, nüzûl sebebi olduğuna dair

⁴⁷ Reşid Rıza, *Menâr*, I, 29.

⁴⁸ Derveze, *Tefsîr*, I, 288. İzzet Derveze, ayet ve surelerin mekkî-medenîliğini belirlemede rivayetlerden çok içerik, üslup, siyak gibi hususları dikkate alır.

⁴⁹ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, I, 91.

⁵⁰ İbn Teymiye, *Mukaddime*, s. 48; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 31-32; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 93, 94. Sahabe rivayetinin bu şekilde değerlendirilemeyeceğine dair farklı görüşler de vardır. Sahabe ve tâbiûnden gelen, ayetlerin daha iyi anlaşılması için bir olay anlatarak, "ayetin ifade ettiği mana budur" anlamında çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Tefsir sadedinde olan esbâb-ı nüzûl rivayetleri ve tartışmalar için bkz. Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, s. 281-284.

delil olmalıdır. Şayet bir ayete ilişkin rivayetler, sarıh bir şekilde sebep bildirmiyorsa, o ayetin tefsiri için zikredildiği kabul edilmektedir.⁵¹ Örneğin, Bakara, 2/223 ayeti ile ilgili iki rivayetten birinin, aslında ayetin tefsiri sadedinde anlatıldığı bilinmektedir.⁵² Vâhidî'nin, Fîl Suresinin nüzûlü hakkında Ebrehe ordusunu, yani tarihi bilgileri zikrettiği rivayet de aynı şekilde tefsir sadedindedir.⁵³

Esbâb-ı nüzûl konusunda dikkat çekilecek bir başka husus da ravilerin yanılmasıdır. Mesela, “*Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler*”⁵⁴ mealindeki ayetle ilgili Tirmizî, sebep-i nüzûl (فَأَنزَلَ الله) ibaresiyle bir rivayete yer vermektedir.⁵⁵ Halbuki Buhârî ve Müslim, aynı rivayeti sebep-i nüzûl rivayeti olarak değil, Hz. Peygamberin sorulan soruya karşı ayeti okuyarak (قرأ) cevap vermesi şeklinde nakletmektedir.⁵⁶ Yani Hz. Peygamber, kendisine sorulan soruya daha önce inmiş olan bir ayeti okuyarak cevap vermektedir. Râviden ya da onu dinleyenlerin yanlış anlamasından kaynaklanan böylesi durumlar da esbâb-ı nüzûl rivayetlerinde dikkat edilmesi gerekmektedir.

Bir diğer husus, mekkî sureler içinde medenî, medenî sureler içinde mekkî ayetlerin yer almasıdır. Alimler tarafından bunlara dair tespit çalışmaları yapılmıştır.⁵⁷ Fakat Zerkeşî, Tevbe, 9/113 ve Hûd, 11/114 ayetlerinin mükerrer nazil olduğunu iddia ederken⁵⁸ bu hususu dikkate almamış gibi görünmektedir. Örneğin O'na göre, Tevbe Suresi medenî bir suredir. Fakat 113. ayetinin mekkî olduğuna işaret eden bir rivayet vardır. O halde bu ayet, hem mekkî hem medenîdir.⁵⁹

⁵¹ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, I, 87.

⁵² Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 32; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 94; Zürkânî, *Menâhil*, I, 105.

⁵³ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 306.

⁵⁴ Zümer, 39/67.

⁵⁵ Tirmizî, “Tefsîr”, 40 (Zümer).

⁵⁶ Buhârî, “Tevhîd”, 36, “Tefsîr”, 295 (Zümer); Müslim, “Sıfâtü'l-Münâfikîn”, 19, 20.

⁵⁷ Suyûtî mekkî sureler içindeki medenî, medenî sureler içindeki mekkî ayetleri فصل في ذكر ما استثنى من المكي والمدني başlığı altında saymaktadır. (*el-İtkân*, I, 47-55)

⁵⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 30, 31.

⁵⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 31.

Mükerrer nüzûl teorisinin ortaya çıkmasında, yukarıdaki üç önemli uyarının göz ardı edilmesinin çok önemli payı vardır. Aslında tefsir sadedinde gelen veya nüzûl sebebi olmayan rivayetler, nüzûl sebebi telakki edilerek ihtilafın bir tarafı olarak esas alınması bunların başında gelmektedir. Ayrıca mekkî-medenîyi belirlemede, tarih bilgilerine ve ayetlerin muhtevalarına da dikkat edilmesi gerektiği halde zayıf da olsa tamamen rivayetlerin esas alınması, tercih yolunu kapatmakta mükerrerlik yolunu açmaktadır.

IV. Mükerrer Nüzûl Örnekleri

Mükerrer nüzûl görüşü, esbâb-ı nüzûl konuları arasında yer almaktadır. Fakat esasen ayet veya surelerin mekkî-medenîliğini tespit çalışılması olması nedeniyle mekkî-medenî konusu ile de bir o kadar ilişkilidir. Kaynaklarda, surelerin veya ayetlerin mekkî-medenîliğine ilişkin ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Aynı kaynaklarda, çok sayıda ayet veya surenin mekkî ya da medenîliği hakkında ihtilaf olduğu da belirtilmektedir. İhtilafın sebebi, rivayetlerdeki farklılıklardır. Mekkî-Medenî konusunda önemli kaynaklardan olan, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'ın (ö.224) *Fedâilü'l-Kur'an*, İbnü'd-Darîs'in (ö.294) *Fedâilü'l-Kur'an*, İbnü'l-Enbârî'nin (ö.328) *er-Red ala men Halefe Mushaf-ı Osmânî*, Nahrâs'ın (ö.338) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, Ebu Amr ed-Dânî'nin (ö.444) *el-Beyan fî Addi Âyi'l-Kur'an*, Beyhakî'nin (ö.458) *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserleri, Fâtîha, Ra'd, Rahmân, Sâf, Teğâbun, Mutaaffîfîn, Kadr, Beyyine, Zilzâl, İhlâs, Felak ve Nâs Sureleri gibi bazı sureler hakkında mekkî ya da medenî olduklarına dair ihtilaf edildiği bilgisini vermektedir. Suyûtî, *el-İtkân*'ında bu konuda daha önce zikredilen bütün bilgileri (فصل في تحرير السور (المختلف فيها) başlığı altında toplamaktadır.⁶⁰ Mükerrer nüzûl teorisine göre, bu listelerde yer alan her ayet veya surenin tekrar nazil olduğunu söylemek mümkündür. Ancak mükerrer nüzûlü savunanlar, sınırlı sayıda örnekten bahsetmektedir. Tefsirlerde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Fâtîha, Kevser, İhlâs Sureleri ile Tevbe, 9/113, Hûd, 11/114, Nahl, 16/126-128, İsrâ, 17/85, Rûm, 33/1-3 ayetlerinin mükerrerlen inzal edildiği ifade edilmektedir. Diğer bazı

⁶⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 41-47.

ayetlerle⁶¹ ilgili benzer rivayet ihtilafları bir araya getirildiğinde, mükerrer nüzûl teorisine uygun örnekleri artırmak mümkündür.

Fâtiha Suresi örneği müstakil olarak ileride incelenecektir. Kevser Suresi'nin nüzûlüne ilişkin rivayetler Âlûsî'ye göre problem oluşturmaktadır. Âlûsî, Hafâcî'nin, surenin iki defa nazil olduğunu zikrettiğini, bu durumda problemin ortadan kalktığını belirtmiştir.⁶² Fakat Suyûtî başta olmak üzere bazı alimler, Kevser Suresinin medenî olduğu görüşü tercih etmiştir.⁶³ Mükerrer nüzûl konusunda yeni bir yaklaşım ortaya koyan Mevdûdî'ye göre, mirac olayı hicretten önce Mekke'de vuku bulmuştur ve Hz. Peygamber miracda kendisine verilen kevser hediyesinden haberdardır. Surenin Medine'de nazil olduğuna işaret eden Enes b. Mâlik rivayetinden, bu surenin ilk defa Medine'de nazil olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü Hz. Aişe, İbn Abbas ve İbn Zübeyr gibi sahabeden bazıları Kevser Suresinin mekkî olduğunu söylemiştir ve çoğu müfessirler de bu görüştedir. Enes b. Mâlik rivayetinde bir boşluk vardır. Hz. Peygamber bir konuyu anlattığı sırada O'na, bu mesele için Kevser Suresinin açıklayıcı olduğu Allah tarafından bildirilmiştir. Yani ayet daha önce nazil olmuş fakat bir mesele üzerine Hz. Peygambere gönderilen işaret ile o ayete dikkat çekilmiştir. Kevser Surenin muhtevası mekkîdir ve Hz. Peygambere, içinde bulunduğu en zor ve cesaret kırıcı şartlarda inzal edilmiştir.⁶⁴ Süleyman Ateş de cumhurun görüşüne göre Kevser Suresinin mekkî olduğunu ve haberi vahid olan Enes b. Malik rivayeti ile bunun bozulamayacağını belirtmiştir. O'na göre surenin iki defa nazil olduğu görüşü doğru değildir ve her iki riva-

⁶¹ Bkz. Ulûmu'l-Kur'an eserlerinin mekkî-medenî bölümleri ve bazı esbâb-ı nüzûl kaynaklarının mekkî-medenî sıralamaları.

⁶² Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 244.

⁶³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 46, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 520. Suyûtî aynı yerde, Nevevî'nin Müslim şerhindeki tercihiine göre de surenin medenî olduğunu ifade eder. Aynı bilgiyi Âlûsî de ondan alıp nakleder. (Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 244) Halbuki Nevevî'nin böyle bir ifadesi olmadığı gibi aksine surenin As b. Vail hakkında nazil olduğu bilgisine yer vererek mekkî görüşü öne çıkarır. (Ebû Zekerriyya Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi'l-Müslim b. el-Haccâc*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1392, IV, 113)

⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhîm*, VII, 264.

yeti birleştirmek için ileri sürülmüştür. Ayrıca “Bir ayet veya sure iki defa inmiş olsa, iki defa yazılır. Aksi takdirde inen bir vahiy Kur’an’dan çıkarılmış olur”⁶⁵ diyerek, Kur’an’ın korunmuşluğuna vurgu yapmıştır.

İhlâs Suresi ise Zerkeşî, Suyûtî ve Subhi Salih’e göre Medine’de tekrar nazil olmuştur. Zerkeşî, surenin Mekke’de müşriklere, Medine’de ehl-i kitaba cevap olarak indiğini;⁶⁶ Subhi Salih de farklı rivayetler nedeniyle mükerrer inzalinin önünde bir engel olmadığını ifade etmiştir.⁶⁷ Âlûsî ve İbn Âşûr da surenin mükerrer nazil olduğuna dair görüşe atıfta bulunmuştur.⁶⁸ Zürkânî, sureyi mekkî-medenî sureler arasında saymıştır.⁶⁹ Suyûtî, bazılarının nüzûlün teker-rürü yoluyla rivayetleri cem ettiğini fakat kendisine göre medenî olduğuna işaret eden rivayetin daha sahih olması sebebiyle İhlâs Suresinin medenî olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Mevdûdî’ye göre Mekke’de müşrikler, Medine’de yahudiler Allah Teâlâ hakkında sorular sormuştur. Her defasında da onlara cevap olarak Allah tarafından bu sureye işaret edilmiştir. Bu sebeple sureye yeni nazil olduğu zannıyla bakılmıştır. Farklı rivayetler, Hz. Peygamberin farklı kişilerce farklı yer ve zamanlarda sorulan aynı soruya cevap verilmesi için bu sureyi okuduğunu gösterir. Rivayetler birbirine tezat değildir. Aslında surenin muhtevâsından, Mekke döneminin başlangıcında nazil olduğu anlaşılabilir.⁷¹

Zerkeşî ve Suyûtî, ihtilaflı rivayetler sebebiyle, Tevbe, 9/113,⁷² Hûd, 11/114⁷³ ayetlerinin tekrar nazil olduğunu söylemiştir. Suyûtî, Zürkânî ve

⁶⁵ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, XI, 126.

⁶⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 30.

⁶⁷ Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 144.

⁶⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXX, 266; Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Daru Sahnun, Tunus, 1997, XXX, 611.

⁶⁹ Zürkânî, *Menâhil*, I, 201.

⁷⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 30; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 46, 104; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 144.

⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîm*, VII, 303.

⁷² Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 31; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97-98, 104, *Lübâbu’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl*, Daru İhyai’l-Ulûm, Beyrut, ts., s. 15, 115. (Suyûtî burada söyler: (فنجمع بين هذه الأحاديث بتعدد النزول)

⁷³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 30; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 104.

Subhi Salih'e göre Nahl, 16/126-128 ayetlerinin nüzûlü de tekerrür etmiştir.⁷⁴ Zerkeşi ve İbn Kesîr'e göre İsrâ, 17/85 ayeti mükerrer nazil olmuştur.⁷⁵ Suyûtî, mükerrer nüzûl (ما تكرر نزوله) başlığı altında, İbnü'l-Hassâr'a göre Rûm Suresinin ilk üç ayetinin iki defa nazil olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶ Âlûsî de bu ayetlerin iki defa nazil olabileceği görüşüne yer vermiştir.⁷⁷ Bu çalışmada, konuyu uzatmamak için her örnek ayrı ayrı incelenmemiş sadece Fâtîha Suresi örneği ile iktifa edilmiştir. Diğer örnekler aynı minvalde değerlendirilmelidir.

Süreç okunması yapıldığında şöyle bir netice ortaya çıkmaktadır: Önceleri esbâb-ı nüzûle dair çok sayıda rivayet; sahih, zayıf, uydurma vs. olduğuna bakılmaksızın çeşitli kaynaklarda toplanmıştır. Birkaç asır sonra, ayetlerin mekkî-medenî, nehârî-leylî, sayfî-şitâî, hadarî-seferî, firâşî-nevmî, arzî-semâî olanlarını tespit etmek gibi oldukça ayrıntılı tasniflere girilince, metin veya sened durumu önemsenmeden toplanmış olan bütün bu rivayetlerden faydalanılmıştır. Bu şekilde, bir ayet veya sure ile ilgili çeşitli kaynaklarda yer alan rivayetlerin tamamı bir araya getirilince, bazı rivayetlerin birbiriyle çeliştiği görülmüştür. Bu çelişkiyi gidermek için de mükerrer nüzûl teorisi ortaya atılmıştır. Fakat sadece ayet veya sureler için değil, tarihi olaylara ilişkin rivayetlerde de benzeri ihtilaflar mevcuttur. Örneğin, Mirac hadisesi hakkında zaman ve mekan yönünden ihtilaflı rivayetler⁷⁸ bulunmasına rağmen, miracın mükerrer vukuundan bahsedilmemiştir. Farklı konularda bunun benzeri pek çok örnek gösterilebilir.

⁷⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 98, 104; Zürkânî, *Menâhil*, I, 120; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 144. İbnü'l-Hassâr'a göre bu ayetler, üç farklı rivayet olduğundan iki değil üç defa nazil olmuştur. (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 98; Zürkânî, *Menâhil*, I, 120). İbn Atiyye ve İzzet Derveze'ye göre üslup ve içerik bakımından önceki ayetlerle uyumu dikkate alındığında, bu ayetlerin mekkî olduğu söylenebilir. (İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, V, 531; Derveze, *Tefsîr*, V, 204). Zürkânî ve Subhi Salih, mükerrer nüzûle sadece bu ayetleri örnek gösterir.

⁷⁵ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 30; İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 113-114.

⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 104.

⁷⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXI, 19.

⁷⁸ Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA*, XXX, 133.

V. Fâtiha Suresi Örneği

Tefsir kaynaklarında mükerrer nüzûle dair en yaygın örneğin, Fâtiha Suresi olduğu görülmektedir. Surenin nüzûl sebebi hakkında rivayet bulunmamakla birlikte, bazı sahabilerden Mekke’de nazil olduğu nakledilmektedir. Müfessirlerin tamamına yakını, Hz. Ali ve İbn Abbas’tan gelen Fâtiha Suresinin Mekke’de nazil olduğuna dair rivayetlere dayanarak surenin mekkî olduğu görüşündedir.⁷⁹ Fâtiha, Hz. Ali rivayetine göre arşın altındaki hazineden Mekke’de nazil olmuştur. Diğer rivayette ise Fâtiha’nın Hz. Peygambere ilk gelen vahiylerden olduğu belirtilmiştir. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber Mekke’de Fâtiha Suresini okumuş ve müşrikler de ona beddua ile karşılık vermiştir.⁸⁰ Bu bilgilere dayanarak Fâtiha Suresinin mekkî oluşunda genel bir ittifak oluşmuştur. Ayrıca “Biz sana “seb’u’l-mesânî”yi (سبعا من المثاني) ve yüce Kur’an’ı verdik”⁸¹ ayetindeki, “seb’u’l-mesânî” çoğunluğa göre Fâtiha ile ilgilidir. Bu ayetin yer aldığı Hicr Suresi de mekkîdir.⁸²

Fakat müfessirlerin bir kısmı, “şöyle de denildi” (قيل) kaydıyla surenin Medine’de nazil olduğu rivayetine de yer vermiştir ki; buna dair rivayet Mücahid’e (ö.103) nispet edilmektedir. İbn Ebî Şeybe’nin (ö.235) nakline göre Mücahid, Ebû Hureyre’nin “Fâtiha Suresi medenîdir” dediğini rivayet etmiş-

⁷⁹ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillahî'l-Azîz*, (thk. Belhac b. Said), Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1990, I, 73; Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, (thk. Ebû Temîm Yâsir, Ebû Bilal Ğanîm), Daru'l-Vatan, Riyad, 1997, I, 31; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 49; Râzî, *Mefâtîh*, I, 106; Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, Daru Alemlî'l-Kütüb, Riyad, 2003, I, 115; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 7; Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Tefsîru'l-Hâzin*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1979, I, 15; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 101; Reşid Rıza, *Menâr*, I, 27. “وهي مكية على قول أكثر العلماء” (Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 49); “هو قول أكثر العلماء” (Hâzin, *Tefsîr*, I, 15); “الأكثر على أنها مكية” (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 41); görüş birliğine yakın bir çoğunluk (Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts., I, 29)

⁸⁰ Rivayetler için bkz. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 11; Sa'lebî, *el-Keşf*, I, 89-90.

⁸¹ Hicr, 15/87.

⁸² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk. Ahmed Ferid), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 198; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 533; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 524.

tir.⁸³ Ancak İbn Ebî Şeybe'den daha önce Mukâtil b. Süleyman (ö.150), Ebû Hureyre olmaksızın doğrudan Mücahid'in, "Fâtiha suresi medenîdir" dediğini nakletmiştir.⁸⁴ Ebu Ubeyd (ö.224) de aynı rivayeti Mücahid'in sözü olarak aktarmıştır.⁸⁵ İbn Ebî Şeybe rivayetinin senedinde yer alan Mansur, Mukâtil b. Süleyman rivayetinde de yer aldığı halde⁸⁶ nedense Mukatil b. Süleyman rivayetinde Ebû Hureyre'den bahsedilmemiştir. Zaten bu rivayet, kaynaklarda Ebû Hureyre rivayeti olarak değil, Mücahid rivayeti olarak meşhur olmuştur.

Taberânî, aynı rivayeti senedinde İbn Ebî Şeybe'yi de zikrederek, "Fâtiha Suresi nazil olduğunda şeytan çılgık attı ve Medine'de nazil oldu" şeklinde vermiştir. Sonra da bu hadisi Mansur'dan sadece Ebû'l-Ahvas'ın rivayet ettiğini ve İbn Ebî Şeybe'nin bu rivayette tek kaldığını belirtmiştir.⁸⁷ Fakat Suyûtî, Taberânî rivayetine *el-İtkân*'da yer vermiş ve muhtemelen "Medine'de nazil oldu" cümlesinin Mücahid'in sözünden ekleme (müdreç) olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸

Sadece Mücahid'den gelen bu rivayeti veya görüşü önemli bir veri olarak kabul eden bazı alimler, iki görüş arasındaki çok açık olan çelişkiyi, surenin hem Mekke'de hem de Medine'de iki defa nazil olduğu (نزلت مرتين مرة بمكة)

⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), Daru'l-Kıble, Cidde, 2006, X, 522 (30765).

(حدثنا أبو الأحوص ، عن منصور ، عن مجاهد ، عن أبي هريرة ، قال : أنزلت فاتحة الكتاب بالمدينة)

⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 24.

(حدثنا عبيد الله ، قال : وحدثني أبي ، عن الهذيل ، عن سفيان ، عن منصور ، عن مجاهد ، قال : فاتحة الكتاب مدنية)

Mukâtil b. Süleyman aynı yerde, bütün kaynaklardan farklı olarak İbn Abbas'a göre surenin medenî olduğunu nakleder.

⁸⁵ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *Fedâilü'l-Kur'an*, s., s. 367.

⁸⁶ Sa'lebî de aynı rivayeti, kendisine kadar uzanan ve içinde Mansur'un da bulunduğu bir isnad ile Mücahid'den nakleder. Ebû Hureyre bu nakilde de yoktur. (*el-Keşf*, I, 90)

⁸⁷ Taberânî, *Evsat*, V, 100 (4788).

⁸⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 41.

(ومرة بالمدينة) tezi ile ortadan kaldırmaya çalışmıştır.⁸⁹ Hatta -bu çelişkiyi aşmak için olsa gerek- Semerkandî'nin (ö.383) nakline göre, yarısının Mekke'de yarısının Medine'de nazil olduğu bile söylenmiştir.⁹⁰ Fâtîha'nın isimlerinden birinin mesânî (ikişerli) olması da iki defa inzale bağlanmış ve bu, mükerrer nüzûlü destekleyici delil olarak kullanılmıştır.⁹¹ Mücahid rivayetine çeşitli tenkitler yapılmıştır. Sa'lebî, Hasan b. Fazl'ın "Her alimin bir hatası vardır." (Bu görüş de Mücahid'in hatasıdır) tenkidine yer vermektedir.⁹² Mücahid'e yapılan bu tenkide, Râzî ve İbn Hacer de katılmaktadır.⁹³ Çünkü Mücahid, bu görüşünde yalnız kalmıştır. İttifakla mekkî kabul edilen Hicr Suresindeki, "sana sebu'l-mesâniyi verdik" ibaresinden maksat Fâtîha'dır. Mücahid'in dediği gibi Medine'de nazil olmuşsa, Mekke'de namazlar on yıl Fâtîha okunmaksızın kılınmış olur ki, bu akla uygun değildir.⁹⁴ Yukarıda, Mukâtil b. Süleyman'ın diğer müfessirlerin aksine Mücahid'in görüşünü tercih ettiği

⁸⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 29; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 41, 104, 105; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 144. Sa'lebî ve Şevkânî, surenin mükerrer nüzûlüne iki farklı rivayetin sebep olduğuna işaret eder (Sa'lebî, *el-Keşf*, I, 90; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 23). Suyûtî objektif davranır ve surenin neden medenî olamayacağına dair görüşleri de verir. (*el-İtkân*, I, 41)

⁹⁰ Ebû'l-Leys Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 39. İbn Kesîr bu görüşü oldukça garip bulur. (*Tefsîr*, I, 10) Âlûsî'ye göre zayıf olduğu çok açıktır. (*Rûhu'l-Meânî*, I, 33) Semerkandî, farklı görüşleri verdiği halde surenin iki defa nazil olduğundan bahsetmemektedir. Muhtemelen صراط الذين أنعمت عليهم غير الضالين ayetlerinin Yahudi ve Hristiyanlar olarak tefsir edilmesi sebebiyle medenî, önceki ayetlerin ise mekkî olduğu şeklinde bir mantık yürütülmüştür. (Okuyan, Mehmet, "Kur'an'ın Nüzûlünde Taaddüt/Tekerrür Problemi", s. 97)

⁹¹ Sa'lebî, *el-Keşf*, I, 90; Sem'ânî, *Tefsîr*, I, 31; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 49; Râzî, *Mefâtîh*, I, 106.

⁹² Sa'lebî, *el-Keşf*, I, 90. (لكل عالم هفوة وهذه منكرة من مجاهد لأنه تفرد بها والعلماء على خلافه) Hasan b. Fazl ismi sonraki kaynaklar tarafından Hüseyin b. Fazl olarak verilmektedir. Sa'lebî'nin aktarımına göre Hasan b. Fazl, surenin mükerrer nüzûlünü kabul etmektedir. Mücahid'e eleştirisi, sureyi Mekke döneminde yok sayması ile ilgilidir.

⁹³ Râzî, *Mefâtîh*, I, 106; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379, VIII, 159.

⁹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf*, I, 90.

belirtilmişti. Ancak Mukâtil b. Süleyman'ın, Mücahid'e dayanarak Fâtiha Suresinin medenî olduğunu ifade etmesine karşın, Hicr, 15/87 ayetindeki "mesânî"den maksadın Fâtiha ve Hicr Suresinin de ittifak ile mekkî olduğunu söylemesi⁹⁵ tutarsızlık göstermektedir.

Müfessirler, Fâtiha'nın iki defa nazil olduğu görüşüne karşı farklı tavırlar almıştır. Bir kısmı, bir "kavl" olarak sadece yer vermiştir. Bir kısmı, tenkit ederek yer vermiştir. Bazıları da doğru bir görüş olarak kabul etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, mükerrer nüzûl tezine tefsirinde ilk defa yer veren Sa'lebî (ö.427), Fâtiha'nın mekkî ve medenî olduğuna dair iki farklı rivayetin birleştirildiğini (telfik) ve böylece Cebrail'in bir defa Mekke'de bir defa da Medine'de sureyi getirdiğini nakletmiştir.⁹⁶ Esbâb-ı nüzûl müellifi Vâhidî (ö.468), Hz. Ali ve İbn Abbas'a göre surenin mekkî, Mücahid'e göre medenî olduğunu belirtmiş ve Mücahid'e yöneltilen tenkitleri aktarmıştır.⁹⁷ Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö.489), Fâtiha Suresinin mekkî olduğunu belirttikten sonra, Mücahid'e dayanarak medenî olduğunun ve iki defa inzali dolayısıyla mesânî adını aldığı söylandığını (قيل) ifade etmiştir.⁹⁸

Beğavî (ö.516), çoğunluğun görüşüne göre surenin mekkî, Mücahid'e göre medenî olduğunu söylemiştir. Sonra da Mekke'de ve Medine'de iki defa indirildiğini ve bundan dolayı mesânî olarak isimlendirildiğini belirtmiştir.⁹⁹ Zemahşerî (ö.538), surenin mekkî olduğunu ifade etmiş ve ardından, "Bir defa Mekke'de bir defa da Medine'de inzali sebebiyle mekkî ve medenî olduğu da söylenmiştir (قيل)" demiştir.¹⁰⁰ İbnü'l-Cevzî (ö.597), sebû'l-mesânî hakkındaki görüşleri sıralarken, altıncı sırada Fâtiha'nın iki defa nazil olduğunu nakletmiştir.¹⁰¹

⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 210.

⁹⁶ Sa'lebî, *el-Keşf*, I, 90, V, 350.

⁹⁷ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 11-12.

⁹⁸ Sem'ânî, *Tefsîr*, I, 31.

⁹⁹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 49.

¹⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 45.

¹⁰¹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1404, IV, 414.

Fahreddin Râzî (ö.606), hem Mücahid'in görüşünü tenkit etmiş hem de "Bazı alimler dedi ki: Bu sure bir defa Mekke'de bir defa da Medine'de indirildi, mekkî-medenîdir, bunun için Allah onu mesânî olarak isimlendirdi, çünkü onu iki defa indirdi" görüşüne yer vermiştir.¹⁰² Sebu'l-mesânî ayetinin (Hicr, 15/87) tefsirinde de beşinci görüş olarak Fâtîha'nın mükerrer nüzûlünden bahsetmiştir.¹⁰³ Beydâvî (ö.685) ve Neseî'nin (ö.710) yaklaşımı ise dikkat çekicidir. Beydâvî, surenin iki defa nazil olduğu görüşüne yer vermiş fakat mekkî görüşünün sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴ Neseî ise sureye mekkî-medenî demenin daha sahih olacağını söylemiştir.¹⁰⁵ Hâzin (ö.741), surenin iki kere nazil olduğu görüşüne ayrıntılı olarak yer vermiş fakat tenkitleri de eklemiştir.¹⁰⁶ Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.754), surenin iki kere nazil olduğu görüşünü tenkit ederek nakletmiştir.¹⁰⁷

İbn Kesîr (ö.774), İbn Abbas, Katâde ve Ebû'l-Aliye'ye göre surenin mekkî, Ebû Hureyre, Mücahid, Atâ b. Yesar ve Zührî'ye göre medenî olduğunu ve Mekke ve Medine'de iki defa indirildiğinin de söylendiğini belirtmiştir. Ancak mekkî görüşüne daha yakın durmuştur.¹⁰⁸ Ebussuûd (ö.982), surenin mükerrer nüzûlü görüşüne yer vermiş fakat mekkî görüşünü sahih bulmuştur.¹⁰⁹ Şevkânî (ö.1250), surenin mekkî veya medenî oluşuna dair rivayetleri sıraladıktan sonra, bu rivayetlerin birleştirilerek, "sure bir defa Mekke'de bir defa da Medine'de nazil oldu" denildiğini ifade etmiştir.¹¹⁰ Âlûsî (ö.1270) ise surenin medenî olduğu görüşünü eleştirmekle birlikte, iki kere inzal edildiği tezini de

¹⁰² Râzî, *Mefâtih*, I, 106. Râzî, sadece Fâtîha Suresi hakkında mükerrer nüzûlden bahseder.

¹⁰³ Râzî, *Mefâtih*, XIX, 162.

¹⁰⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 7.

¹⁰⁵ Neseî, *Tefsîr*, I, 29.

¹⁰⁶ Hâzin, *Tefsîr*, I, 15.

¹⁰⁷ Ebû Hayyân, el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I, 125-126.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 101.

¹⁰⁹ Muhammed Ebussuûd, *Tefsîru Ebissuûd*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts., I, 8.

¹¹⁰ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 23.

zikretmiştir.¹¹¹ Elmalılı'nın (ö.1946) tefsirinde de aynı bilgileri bulmak mümkündür.¹¹²

Buraya kadar anlaşılabileceği gibi Mücahid'e nispet edilen ve oldukça sorunlu tek bir rivayet dolayısıyla ortaya çıkan zaman çelişkisi üzerine, bazı alimler tarafından inzalin tekerrürü tezi ortaya atılmıştır. Yukarıda sıralanan sürece dikkat edildiğinde görülebileceği üzere, bu tez hicrî 400'lü yıllarda kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Mukâtil b. Süleyman (ö.150), İbn Kuteybe (ö.276) Huvvârî (ö.280), Taberî (ö.310), Mâturîdî (ö.333), Semerkandî'nin (ö.383) tefsirleri gibi daha önceki dönem kaynaklarında, surenin mükerrer nüzûlü hakkında bir ifade bulunmamaktadır. Bu kaynaklardan Mukâtil b. Süleyman, Mücahid rivayetini esas almış ve surenin medenî olduğunu söylemiştir. Sonra, "mekkî de denilmiştir" kaydını düşmüştür.¹¹³ Huvvârî, tamamen (كلها) vurgusu ile surenin mekkî olduğunu belirtmiş, Mücahid rivayetinden bahsetmemiştir.¹¹⁴ İbn Kuteybe, Fâtiha'nın önemi, yüceliği ve isimleri üzerinde durmuş fakat "tekrar nazil oldu" dememiştir.¹¹⁵ Taberî, Mâturîdî ve Semerkandî'nin tefsirlerinde de aynı şekilde surenin hem Mekke'de hem Medine'de, iki defa nazil olduğuna ilişkin bir ifadeye yer verilmemiştir.

Surenin mükerrer nüzûlünün gerekçeleri olarak, önemi, yüceliği, hürmet, şanını yüceltme, saygı, hatırlatma, unutulmamasını sağlama ve öğüt verme gibi şeyler ileri sürülmüştür. Bazılarının yorumuna göre Fâtiha, namaz farz kılındığında Mekke'de, kible değişikliği sırasında namazlarda okunmaya devam edeceğini bildirmek üzere Medine'de iki defa nazil olmuştur.¹¹⁶ Nesefî bu görüşü benimsemiştir.¹¹⁷ Maksadı anlaşılmayan bir kayda göre muhtemelen

¹¹¹ Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, I, 38, XV, 153.

¹¹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 29-33.

¹¹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 24.

¹¹⁴ Huvvârî, *Tefsîr*, I, 73.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*, (thk. İbrahim Şemsuddin), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 35.

¹¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 105; Sa'lebî, *el-Keşf*, I, 90. Medine'de kible değiştirildiğinde Cebrail'in gelerek, namazlarda Fâtiha'nın okumaya devam edileceğini bildirmiştir ki; bazıları bunu ikinci nüzûl zannetmektedir. (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 105)

¹¹⁷ Nesefî, *Tefsîr*, I, 29.

Mekke’de tilaveti, Medine’de sevabı inmiştir.¹¹⁸ Sehavî (ö.643), oldukça zorlama bir yorumla Fâtiha’nın iki kere inzali ile Kur’an’ın yedi harf üzere nüzûlü arasında irtibat kurmaya çalışmıştır.¹¹⁹ Fâtiha Suresinin “sebu’l-mesânî” olması ile mükerrer nüzûlü arasında ilişki kurularak, iki defa nazil olduğu için “mesânî” olarak isimlendirildiği yorumu da en fazla yer verilen gerekçelerdendir.

Râzî, İbn Kesîr, Kurtubî, Ebû Hayyân, İbn Atiyye, Beydâvî, Ebussuûd, İzzet Derveze gibi müfessirler, iki gerekçe ile Mücahid rivayetini eleştirirler. Birincisi, “Biz sana “seb’u’l-mesânî”yi ve yüce Kur’an’ı verdik” ayetindeki mesânî kelimesinden maksat Fâtiha’dır. Hicr Suresi mekkî olduğuna ve sözkonusu ayetteki “verdik” ibaresine göre, Fâtiha’nın Hicr Suresinden önce olması gerekir. İkincisi, namaz Mekke döneminde farz kılınmıştır ve namaz Fâtiha’sız olamaz.¹²⁰ Eğer Fâtiha Suresi medenîdir denirse, Mekke döneminde namazlar Fâtiha’sız kılınmış demek olur ki, bu doğru değildir.¹²¹ Reşid Rıza’nın değerlendirmesi şöyledir: “Bu sure, Mücahid’in görüşü aksine mekkîdir. Çünkü namazın, başından beri Fâtiha ile kılındığında icma vardır ve bunun Mekke’de olduğunda da şüphe yoktur.”¹²² İbn Âşûr (ö.1973) ve Elmalılı da Fâtiha Suresinin neredeyse ittifakla mekkî ve müfessirlerin çoğunluğu tarafından tamamı ilk nazil olan sure kabul edildiğine dikkat çekmiştir.¹²³ Kur’an’ın korunması açısından meseleye yaklaşan Süleyman Ateş ise şayet iki defa nazil olsaydı,

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, I, 116.

¹¹⁹ Nakleden Suyûtî, *el-İtkân*, I, 105.

¹²⁰ Tirmizî, “Mevâkît”, 69, 115, 116; İbn Mâce, “İkâme”, 11. Alak Suresinin “Sen, namaz kıldığında kulu (bundan) engelleyeni gördün mü?” (9-10) ayetleri namazın İslamın başlangıcından beri var olduğunu göstermektedir. (Derveze, *Tefsîr*, I, 288)

¹²¹ Bkz. Râzî, *Mefâtîh*, I, 106; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 101; Kurtubî, *el-Câmi*’, I, 115; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, I, 125-126; İbn Atiyye, *Muharreru’l-Vecîz*, I, 65; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 7; Ebussuûd, *Tefsîr*, I, 8; Derveze, *Tefsîr*, I, 288.

¹²² Reşid Rıza, *Menâr*, I, 29.

¹²³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 135; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 29, 33. İbn Âşûr, surenin mükerrer inzali görüşünü “قول بعيد جداً” ve “فأى معنى لإعادة نزولها” “فأى معنى بالمدينة” sözleriyle tenkit etmekte ve anlamsız bulmaktadır.

tekrar eden bazı ayetler gibi Kur'an'a iki defa yazılmış olacağını ifade ederek,¹²⁴ surenin mükerrer nüzûlünü kabul etmemiştir.

Mukâtil b. Süleyman ve Ebu Ubeyd başta olmak üzere, ilk dönem kaynaklarında surenin medenî olduğuna dair Mücahid görüşüne yer verilse de gerek Fâtiha Suresi, gerek Hicr, 15/87 ayetinin tefsirinde, mükerrer nüzûl görüşünden bahsedilmemiştir. Fâtiha'ya iki defa nazil olduğu için mesânî adının verildiği görüşü, mükerrer nüzûl görüşü ile paralel olarak sonradan tefsirlerde yer almaya başlamıştır. Surenin iki kere nazil olduğu görüşünü eleştiren Sem'anî, "Fâtiha Suresi bir defa Mekke'de bir defa da Medine'de indirilmiştir. İki defa indirildiği için mesânî olarak isimlendirilmiştir denildi ki, bu garip bir rivayettir" demiştir.¹²⁵ Kaldı ki, Mücahid'in, üç defa baştan sona kadar ayet ayet sorarak, Kur'an tefsirini İbn Abbas'tan aldığını¹²⁶ vurgulamasına rağmen, Fâtiha'nın nüzûlü konusunda onunla çelişkiye düşmesi¹²⁷ de manidar görülmelidir.

Anlaşılabacağı üzere Fâtiha'nın mükerrer nüzûlü tezi, rivayetlerden kaynaklanan problemlere dayanmaktadır. Burada mükerrerlikten söz eden alimlerin, tâbiûndan olan Mücahid rivayetine karşı, Hz. Ali ve İbn Abbas gibi iki önemli sahâbeden gelen mekkî rivayetini neden tercih etmedikleri anlaşılamamaktadır. Her ne kadar Mücahid'e, surenin medenî olduğuna dair bir görüş nispet edilse de onun mükerrer nüzûlden bahsetmediği dikkatlerden kaçmamalıdır. Sadece Mücahid değil, Fâtiha Suresinin mükerrer nüzûlünden, ne sahabe ne de ilk dönem kaynakları bahsetmektedir. Dolayısıyla sonraları icad edilen bu görüşün tutarlı ve sağlam bir dayanağı bulunmamaktadır.

¹²⁴ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 61.

¹²⁵ Sem'anî, *Tefsîr*, I, 31.

¹²⁶ "عن مجاهد ، قال: عرضتُ المصحفَ على ابن عباس ثلاث عَزْضَاتٍ، من فاتحته إلى خاتمته، أوقفه عند كل "آية منه وأسأله عنها" (İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2000, I, 90; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 10)

¹²⁷ İbn Abbas'a göre sure mekkîdir (Sem'anî, *Tefsîr*, I, 31; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 115; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 101; Zerkeşî, *Menâhil*, I, 194).

VI. Sonuç

Tefsir ilminin, rivayetlerden kaynaklanan problemlili meseleleri vardır. Esbâb-ı nüzûl rivayetleri bağlamında ortaya atılan mükerrer nüzûl görüşü bunlardan biridir. Bazı ayet veya surelerle ilgili rivayetler, onların hem mekkî hem de medenî olduğuna işaret etmektedir. Bu çelişki, rivayetlerin arasını cem etmek veya rivayetlerden birini tercih etmek gibi yöntemlerle ortadan kaldırmıyorsa, o ayet veya sure hem Mekke’de hem de Medine’de iki defa nazil olmuş demektir. Nüzûlün taaddüdü veya tekerrürü adı da verilen bu görüş, bir ayet veya sure ile ilgili esbab-ı nüzûl veya mekkî-medenî rivayetleri arasındaki çelişkiyi gidermek için kullanılmaktadır. Rivayetler arasında, kabul-red, cem ve tercih yöntemlerinden biri uygulanamadığında bu görüşten yararlanılmaktadır. Fakat bu çıkarım gereği, hakkında nüzûl rivayeti ihtilafı bulunan çok sayıda ayet ve sureyi de mükerrer saymak gerektiği halde nedense böyle yapılmamış, zikredilen örneklerin sayısı sınırlı tutulmuştur.

Mükerrer nüzûl görüşü, ayetlerin hangisinin mekkî, hangisinin medenî, ya da nehârî-leylî, sayfî-şitâî, hadarî-seferî, firâşî-nevmî, arzî-semâî olduğunu tespit etmek üzere girilen teferruatlı çalışmalarla toplanan, mevzu, zayıf veya sahih rivayetler arasında ortaya çıkan ihtilafları çözmek üzere ileri sürülmüştür. Diğer bir ifadeyle aynı konudaki nüzûl rivayetlerinin tearuzunu gidermek için üretilmiş olan bir çıkış formülüdür.

Bu görüş, hicrî 400’lü yıllardan sonra kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Daha önceki kaynaklarda, bir ayet veya surenin mükerrer inzalinden bahsedilmemiştir. 8. asra kadar, tefsir kaynaklarında Fâtiha Suresinin mükerrer nüzûlünden söz edilmiştir. Fâtiha Suresinin Mekke’de nazil olduğuna dair ittifak olmasına rağmen sadece Mücahid’e nispet edilen “Fâtiha Medine’de indirildi” rivayeti dolayısıyla, bazılarınca mükerrer nüzûlü kabul edilmiştir. Önceleri Fâtiha Suresi için ileri sürülen mükerrer nüzûl görüşü, 8. asırdan sonra mekkî-medenî tartışması olan başka ayet ve surelere de uygulanmaya başlanmıştır.

Mükerrer nüzûl görüşü, Zerkeşî’nin bu konuya esbâb-ı nüzûl bahsinde yer vermesi ile yerleşmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Daha sonra Suyûtî *el-İtkân*’da, “nüzûlü tekerrür edenler” şeklinde müstakil başlık açmıştır. Konuya örnek

gösterilen ayet veya sureler, hakkında mekkî-medenî tartışması olan ayet veya surelerdir. Önceki dönemlerde alimler, cem, tercih vb. metodlar ile bu müşkili ortadan kaldırırken, sonraları mükerrer nüzûl teorisi geliştirilmiştir.

Mükerrer ayet veya surenin önemi, hatırlatma, öğüt veya Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olması gibi hikmete dayalı açıklamalar dışında, bu görüşün bir dayanağı bulunmamaktadır. Mükerrer nüzûlü savunanlarca böyle subjektif gerekçeler ileri sürülmesine karşın, aynı gerekçelere fazlasıyla layık başka birtakım ayet ve surelerin neden mükerrer nazil olmadığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Ya da Kur'an'da tekrar eden bazı ayetler olduğu halde, mükerrer nazil olduğu ileri sürülen bu ayet ve sureler neden tekraren yazılmamıştır? Dolayısıyla Cebrail'in aynı vahyi iki defa getirdiğine dair önemli bir iddia, oldukça zayıf bir yoruma değil, Kur'an, sünnet veya en azından sahabe kavline dayanması gerekirken, mükerrer nüzûlü savunanların böyle bir delili mevcut değildir. Bazı ayet ve surelerin iki defa inzal edildiğine ilişkin, nüzûl zamanında yaşamış sahabeden gelen bir haber olmalıdır. Fakat esbâb-ı nüzûl ve mekkî-medenî konusunda asıl kaynak olan sahabeden, bir ayet veya surenin hem Mekke'de hem de Medine'de nazil olduğuna ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

Mükerrer nüzûl örneklerinde, kabul-red, tercih ve cem gibi yöntemlerin tamamen uygulanmadığı görülmektedir. Bunun yanında, problem teşkil eden rivayetlerin çoğunun ayetin tefsiri sadedinde geldiğine, esbâb-ı nüzûl rivayeti olmadığına dikkat edilmelidir. Son olarak mekkî-medenî olanı belirlemede, tarihi veriler ve ayetlerin muhtevası da dikkate alınmalıdır. Şayet bu hususlar tam olarak uygulanacak olursa, mükerrer nüzûl tezi geçerliliğini yitirecektir. Mevdûdî'nin söylediği gibi bazı soru veya hadiseler, daha önce nazil olmuş bir ayet veya sure ile cevap/ hüküm/karar verilmesi işaret edilmiş edilmiş ve bu, rivayetlere yeniden inzal şeklinde yansımış da olabilir. Bu durumda, ortada bir kavram kargaşası var demektir.

Mükerrer nüzûl görüşünün doğru bir yaklaşım olamayacağına ilişkin hususları üç maddede özetlemek mümkündür.

1- Bu yöntemi savunanlar Kuran, sünnet ve sahabe kavlinden herhangi bir delil ileri sürememiştir.

11- Reddetme, zayıf bulma, tercihte bulunma, cem etme, tefsir sadedinde olanları belirleme gibi, rivayetler üzerinde tasarruflarda bulunma yerine, mükerrer nüzûlünden bahsederek ayet veya sure üzerinde tasarrufta bulunma izlenimi vermektedir.

111- İlk dönem kaynaklarında mükerrer nüzûle dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Tamamen rivayetlerin çelişmesinden kaynaklanan müşkili gidermek üzere sonradan geliştirilen bu yöntem, Kur'an'ın hem ezber hem de yazı ile korunmuşluğu bakımından problemlere sebep olmaktadır. Zira iki yönlü kayıt altına alınan bir vahyin ikinci defa inzali, çeşitli soru işaretlerine yol açabilmektedir.

Netice olarak, mükerrer nüzûl görüşünün az sayıda alim tarafından kabul gördüğünü, çoğunluğun daha çok tercih yöntemi ile ayet veya surelerin mekkî-medenîliğine dair bir kanaate vardığını belirtmek gerekir. Yani nüzûle dair ihtilaflı rivayetler karşısında tercih yöntemi gereği gibi işletildiğinde, mükerrer nüzûl tezine gerek kalmamaktadır.

Kaynakça

- Aldemir, Halil, "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili", *EKEV Akademi Dergisi*, sayı 48, yıl 2011.
- Âlûsî, Şihâbuddîn, *Rûhu'l-Meânî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin, *Meâlimu't-Tenzîl*, Daru't-Tayyibe, Riyad, 1997.
- Beydâvî, Kâdî Nasruddin, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (thk. Muhammed Subhî-Muhammed Ahmed), Daru'r-Reşid, Beyrut, 2000.
- Dihlevî, Şah Veliyullah, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Daru's-Sahve, Kahire, 1986.
- Demirci, Muhsin, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012.
- "Nas-Olgı İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl", *MÜİF Dergisi*, sayı 20, yıl 2001.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1383.
- Ebû Hayyân, el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Ebussuûd, Muhammed, *Tefsîru Ebissuûd (İrşâdü'l-akli's-selîm)*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.

- Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Fedâilü'l-Kur'an*, (thk. Mervan, Muhsin, Vefa), Daru İbn Kesir, Beyrut, ts.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, (trc. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts.
- Hâzin, Ali b. Muhammed, *Tefsîru'l-Hâzin (Lübâbu't-Te'vîl)*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- Huvvârî, Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, (thk. Belhac b. Said), Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1990.
- İbn Âşûr, Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Daru Sahnun, Tunus, 1997.
- İbn Atiyye, el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Daru't-Tayyibe, Riyad, 1999.
- İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*, (thk. İbrahim Şemsuddin), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- İbn Teymiye, Takiyyuddin, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, (thk. Adnan Zarzûr), Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Kuveyt, 1972.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1404.
- Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru Alemlî'l-Kütüb, Riyad, 2003.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, (thk. Fatıma Yusuf), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2004.
- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 2000.
- Mevdûdî, Ebu'l-Ala, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk. Ahmed Ferid), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât, *Tefsîru'n-Nesefî*, (thk. Mervan Muhammed), Daru'n-Nefais, Beyrut, 2005.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi'l-Müslim b. el-Haccâc*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1392.
- Okuyan, Mehmet, "Kur'an'ın Nüzûlünde Taaddüt/Tekerrür Problemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, sayı 1, yıl 2001.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire, 1990.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (thk. Ebû Muhammed b. Âşûr), Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer, *Tefsîru'l-Kur'an*, (thk. Ebû Temîm Yâsir, Ebû Bilal Ğanîm), Daru'l-Vatan, Riyad, 1997.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul, 1994.

- Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dersaadet, İstanbul, ts.
- Suyûtî, Celaleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Daru İbn Kesîr, Dîmeşk, 2006.
- *Lübâbu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2000.
- Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulûm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Halebi, Kahire, 1968.
- Yahya b. Sellam, Ebu Zekeriyya, *Tefsiru Yahya b. Sellam*, (thk. Hind Şelebî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Yavuz, Salih Sabri, "Mi'rac", *DİA*, Ankara, 2005.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*, (thk. Abdurrazık el-Mehdî), Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1372.
- Zerkeşî, Bedrüddin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Daru'l-Marife, Beyrut, 1972.
- Zuhrî, İbn Şihâb, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (thk. Hatim Salih), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1988.